

CTITORIILE ROMÂNEȘTI DE LA ATHOS CONSIDERAȚII ARHITECTURALE

Liviu Brătuleanu

*„Uitați-vă la ea, e zidită cu cărămizi bine potrivite,
Această zidărie într-adevăr e minunată:
Bolta înaltă sub care tămâia îmbată;
Zidarul a făcut-o și arhitectul a conceput-o”
(G. M. Cantacuzino – O biserică oltenească)*

În anul 1997 Salonic a fost *Capitala Culturală a Europei*; pentru acest eveniment a fost construit Muzeul Civilizației Bizantine care a adăpostit cu acel prilej o colecție reunită a unor obiecte tezaurizate în așezămintele monastice de la Sfântul Munte Athos. Bisericile, bibliotecile și arhivele de la Sfântul Munte cuprind un uriaș tezaur de obiecte cu mare valoare artistică și istorică, un fond de documente încă necercetat în întregime. Cercetări și studii izolate, au fost făcute mai ales în domeniul artelor plastice dar o imagine de ansamblu oferită publicului, a fost posibilă abia în anul 1997.

Atunci au fost făcute pentru prima dată cunoscute publicului valorile tezaurizate în peste un mileniu de existență a comunității monastice de la Sfântul Munte - documente, manuscrise, incunabule, artefacte, fotografii și două-trei machete de ansambluri mănăstirești (a fost editat și un voluminos catalog al expoziției). Am recunoscut câteva piese de artă donate de principii români - printre acestea portretul atribuit lui Neagoe Basarab și chivotul cu moaștele sfântului Nifon. Ceea ce a fost aproape neglijat atunci în 1997, a fost - ca de altfel și în ce s-a publicat anterior și după 1997 - componenta arhitecturală - clădirile cu diferite destinații care alcătuiesc ansamblurile. Aceasta m-a interesat mai întâi atunci ca și în urmă cu trei ani când am călcat pe teritoriul Athonit.

Ca orice român am dorit apoi să văd dovezi palpabile ale moștenirii lăsate de un Neagoe Basarab, Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, să văd ceea ce s-ar numi amprenta românească. Atunci nu eram pregătit să înțeleg (nu artefactele aduse în muzee) arhitectura ansamblurilor monastice de la Athos.

ATHOSUL, UN LOC APROAPE IGNORAT

Legat de trecutul românilor mai mult decât alte locuri, cel mai complex ansamblu monastic al lumii creștine, Muntele Athos - Sfeta Gora pentru

înaintașii noștri - este foarte puțin cunoscut la noi. Acele puține albume-ghid accesibile pe piața europeană sau în Grecia, menționează și rolul țărilor române care, printre numeroși alții (Ungaria, Rusia, Serbia, Bizanțul etc.) au susținut monahismul de la Sfântul Munte. Scrierile datorate românilor, de la Dimitrie Bolintineanu la Virgil Cândea, unele albume cu fotografii, nu pot decât să fie un îndemn, dar nicidecum să ofere o imagine reală. Este cu atât mai frustrant pentru acei foarte puțini români care vizitează Athosul, să constate că la fața locului nu există nici un semn al prezenței țărilor române, să nu vadă o pisanie, un tablou votiv, o plăcuță scrisă măcar, care să ateste prezența înaintașilor. Ca să nu mai spunem de acele elemente grafice care pot diferenția vizualizând etape constructive relevante (desigur la Agion Oros debarci ca pelerin nu ca turist, dar pentru cine are urechi de auzit și ochi pentru văzut în puținele ore disponibile pentru contemplație, ar fi suficiente și cele 4-5 zile cât se poate ședează în acel teritoriu)¹.

Singurul care dă relații asupra amplasării, alcătuirii și tipologiei clădirilor - mai mult decât o notiță, o relatare, sau simplă impresie - care nu localizează, nu exprimă amploarea și nu dă infor-

¹ Este vorba aici de planurile de sinteză care, coroborând cercetarea de arhivă și cercetarea arheologică, cu cercetarea de arhitectură și de istorie a artei, să ilustreze în planurile generale și pe planurile clădirilor principale prin mijloace grafice - etapele constructive. Astfel de planuri de sinteză nu e de așteptat să fie afișate la fața locului, la fiecare mănăstire, deoarece Athosul nu este obiectiv turistic. Trebuie să apară însă în cărțile dedicate ansamblului Sfântul Munte Athos, în afara unor fotografii mai mult sau mai puțin lămuritoare asupra alcătuirii ansamblurilor ca și a clădirilor principale. Că este un tărâm aproape necunoscut o dovedește și menționarea regatului Ungar alături de statele întemeietoare; asta face dovada slabei cunoașteri a acestei părți a Europei fiind deja de notorietate confundările făcute, de altfel de persoane importante, între Budapesta și București. Probabil că menționarea Ungrovlahiei - Țara Românească, plus o anume ignoranță, a dus la asemenea erori.

mații asupra gradului de implicare a donatorului român - este G. Balș. G. Balș este primul și ultimul care la 1913 privește cu ochiul specialistului, face observații și, ceea ce este mai important oferă imagini pe baza cărora cel interesat poate face o evaluare; dă planuri și secțiuni ale clădirilor componente ale ansamblurilor, descriind cu ochiul specialistului. Deși numită „notiță” lucrarea lui G. Balș dă primele informații privind funcțiunile unor clădiri care compun un ansamblu mănăstiresc. Aflăm astfel ce este un pîrg², o arsana³, o trapeză⁴, un catolicon⁵, o cuhnie⁶, o fială⁷. Aflăm astfel cum sunt alcătuite bisericile principale (catoliconul) prin planurile publicate: tipul planimetric al catolicoanelor - proporțiile, încăperile componente (altarul, pastoforiile, naosul, nartexul, exonartexul), forma și dimensiunile trapezelor și cuhniilor.

Mă voi referi la trei programe de arhitectură despre care avem informații mulțumită lui G. Balș: bisericile, trapezele și cuhniile. Aflăm astfel că predominant este tipul planimetric „cruce greacă înscrisă cu abside laterale” (cu patru reazeme coloane sau stâlpi care susțin turla Pantocrator), alcătuire ce seamănă mult cu biserica mănăstirii Snagov. Am numit „predominant” planul cruce greacă înscrisă absidată deoarece mai există un tip planimetric fără abside laterale la Stavronikita și la Docheiariou. Lipsa absidelor laterale, poate fi explicată prin marea înghesuială din incinta mănăstirilor Stavronikita și Docheiariou, sau mergând mai departe, se poate explica, știind cine este ctitorul care a făcut în Moldova în aceeași perioadă o biserică fără abside laterale - biserica mănăstirii Slatina. Și aici se poate spune, chiar dacă nu sunt dovezi ci doar coincidențe, că Moldova a avut înrâuriri asupra arhitecturii athonite.

Aflăm cum sunt făcute cuhniile - proporțiile și dimensiunile cuhniilor. Poate nu întâmplător G. Balș acordă importanță acestei funcțiuni, alături de catolicon. Cuhniile mănăstirilor de la Athos din punct de vedere structural-volumetric sunt, unele, construcții simple ca alcătuire cu o boltire simplă, așa cum este la noi cuhnia de la Cozia sau cea de la

Plumbuita. Altele însă, ajung la dimensiuni importante așa cum numai la Topcapi Sarayi se mai putea vedea în această parte a Europei. Structural, cuhniile mai evoluate amintesc de cele din Țara Românească - cele de la mănăstirile Cotroceni, Hurezi, Văcărești, sunt însă probabil mai târzii și de-așemenea mai complicate (acestea au în plus cele patru coșuri laterale la baza coșului-lanternou central). Cele de mai sus sunt relatări făcute cu un secol în urmă și, rămase până astăzi cele mai relevante.

Imaginea mediatizată a prezenței românești la cel mai complex ansamblu monastic, nu numai în lumea ortodoxiei, Muntele Athos, este aceea de continuatori ai Bizanțului pe toată durata stăpânirii otomane. Comunitatea athonită a fost susținută direct cu sume importante de bani de voievozi și marea boierime în refacerea, extinderea și întreținerea marilor ansambluri mănăstirești.

Este un aspect arhicunoscut, dar ceea ce nu se cunoaște la noi, este ponderea acestei contribuții și anume ce este făcut de români.

Practic nu există mănăstire la Athos în care să nu fie implicate țările române. Există un număr imens de documente (neinvestigate în totalitate) care probează vocația de ctitor al românilor⁸.

Mari ansambluri, mănăstirile athonite au suferit numeroase distrugerii, care au necesitat extinderii, refacerii, reparații - intervenții care constituie tot atâtea etape istorice. De aceea nu este ușor (și uneori poate că este imposibil) de a stabili corect etapele de construcție, de la edificiile primei întemeieri până la ansamblurile complexe actuale.

Menționarea distinctă a edificiilor care există încă, grație efortului susținut de populația românească pe durata unei jumătăți de mileniu, cercetarea aplicată în viziunea proprie, este o datorie științifică și un omagiu adus înaintașilor, care cu mari eforturi au susținut și finanțat cel mai important ansamblu monastic creștin. Susținerea materială a fost consistentă, practic neexistând mănăstire care să nu fi fost întreținută, reparată, sau extinsă cu bani sau cu veniturile asigurate de bunurile imobile închinat. Daniile și bunurile imobile - moșiile, mănăstirile și schiturile închinat - au asigurat existența și bunăstarea marilor așezăminte athonite. Practic nu

² Pîrgos - turn de apărare

³ arsana, pristaniește - turn de veghe pentru corăbii - construcție portuară care deservește o mănăstire, fortificată uneori și având un pîrgos așa cum este arsanaua mănăstirilor Zograf, Marea Lavră, Ivir, Caracal „... făcu o pristaniește la Ascalon, la mare să fie de corăbii... și o au zidit cu zid împrejur și au făcut o culă cu arme și cu tunuri ...”

⁴ trapeza, refectoriul - îndeobște situat în fața catoliconului și cu orientarea inversă bisericii

⁵ catolicon, biserica principală (catedrala mănăstirii).

⁶ cuhnie, magherion - bucătăria, magherniță.

⁷ fiala, aghiazmatarul. Alte clădiri funcționale: Magopia - brutăria; Archontarion - arhondaricul

⁸ Deficitara percepere a ansamblurilor athonite ca spațiu cultural și patrimoniu arhitectural, de care românii privesc istoricește nu erau străini, am simțit-o încă din anii 1990-1991 când solicitasem (fără succes) sprijinul Comisiei Naționale a Monumentelor Ansamblurilor și Siturilor Istorice (CNMASI) pentru a accede în teritoriul athonit. La acea vreme când tot românul privea doar spre vest, o astfel de dorință părise desigur năstrușnică (deși Athosul era și pe atunci parte a unei țări membră a Uniunii Europene).

există mănăstire la Athos în care să nu fie implicate principalele române.

Nu trebuie să așteptăm ca alții să releve rolul, nu de participant anonim, ci determinant, al Țării Românești și al Moldovei de ctitori și protectori ai Sfântului Munte. Nu o vor face nici marile edituri, nici specialiștii străini cu credibilitate și formatori de opinii.

O primă descindere la Sfântul Munte pe cont propriu, în pripă, trebuie recunoscut, este un prim contact care permite doar culegerea unor impresii și cunoașteri facile. Existența multor șantiere deschise în ultimii ani, ne face să deducem că au la bază nu numai proiecte ci și relevee și studii de sintetiză arhitecturale⁹. Existența unor studii de arhitectură a ansamblurilor, bazate pe cercetare arhivistică, arheologică, de istorie a artei pentru componenta picturală, ar putea fi edificatoare pentru cel ce vrea să cunoască unde se păstrează substanța originală și în consecință ceea ce este o etapă pe parcurs, respectiv contribuție românească¹⁰.

UN MARE ANSAMBLU MONASTIC, UNIC ÎN LUME

Sfântul Munte Athos numit și Grădina Maicii Domnului este un peisaj cultural recunoscut din anul 1988 ca parte a Patrimoniului Cultural Mondial (World Heritage); are statut special întrunind valori ale peisajului natural și ale patrimoniului arhitectural („patrimoniul arhitectural” în înțelesul legislației europene - cuprinzând monumente, ansambluri, situri). La Sfântul Munte este o nemai-întâlnită concentrare de așezăminte monastice; poate doar Lassa din Tibet și Mecca musulmană pot fi comparate ca vastitate și importanță cu Athosul.

Peninsula nu este mai lungă de 60 km. și lată de 20 km. Cea mai mare parte a peninsulei are un relief muntos, cu coline împădurite ca în zona Obcinelor spre continent și, din ce în ce mai acci-

dentat, mai aspru, pe măsură ce ne apropiem de extremitatea estică unde se înalță muntele Athos cu cei 2030 m. Aici sunt 20 mănăstiri suverane (Megas Lavras fiind întâia în ierarhia mănăstirilor athonite); cele 12 schituri și câteva sute de mai mici edificii răspândite pe cuprinsul peninsulei sunt situate pe pământul mănăstirilor suverane, dependente de acestea. Cea mai mare parte a mănăstirilor care-și împart teritoriul peninsulei¹¹, sunt situate pe țărm sau în apropierea acestuia (afară de Zografou, Kastamonitou, Hilandariou, Koutloumousiou- retrase mult de la țărm).

În evul mediu înainte și după cucerirea Bizanțului de către cruciați Sfântul Munte a fost o comunitate multiculturală, pluriethnică - chiar și catolicii aveau o mănăstire cu călugări amalfitani, Morfono.

Istoria consemnează o alternanță de perioade de înflorire a monahismului și perioade de declin când mănăstirile ajung în pragul părăsirii sau la abandonare¹². Comunitatea athonită s-a bucurat de autonomia conferită de bazei, apoi de sultani - Mahomed Cuceritorul respectând locul unde *numele lui Dumnezeu este glorificat ziua și noaptea*. Elenizarea peninsulei care aduce în ochii noștri a purificare etnică aparține ultimului secol, negreștii rămânând doar trei mănăstiri: Hilandariou (sârbească), Zografou (bulgărească) și parțial Agiou Panteleimonos - Russicon (rusească și grecească) - acum autonomia Athosului tinde a rămâne în fapt doar *descentralizare* (este teritoriu autonom al statului grec, dependent dogmatic de Patriarhia Ecumenică).

După cum se știe cea mai bună conservare se asigură prin menținerea funcțiunii specifice. Având în vedere adevărul celor de mai sus și

¹¹ Situația celor 20 mănăstiri pe cei doi versanți ai peninsulei: la sud-vest - Zografou, Kastamonitou, Docheiariou (Dohiariou), Xenofontos, Xeropotamou, Agiou Panteleimonos (Russicon), Simonopetra (Simon Petras), Ossiou Grigoriou, Agiou Dionysiou, Agiou Pavlou; la nord-est - Hilandariou (Chelandariou), Esphigmenou, Vatopediou, Pantokrator (Pantokratoros), Stavronikita, Koutloumousiou (Koutloumoussiou), Iviron, Philotheou, Karacalou, Megiste Lavra (Megas Lavras). Schiturile (*Sketes*), chiliile (*Kellia*), colibele (*Kalyves*, *Kathismata*) și adăposturile eremișilor (*Isylustrion*, *Asketaria*), sunt situate pe pământul mănăstirilor suverane, dependente de acestea.

¹² Așa s-a întâmplat cu cele mai multe mănăstiri care după cucerirea cruciată (Imperiul Latin) au fost grav afectate. Mai târziu, în secolul al XVII-lea spre exemplu Marea Lavră ajunge de la 700 călugări la doar 5 în jumătate de secol, iar mănăstirile Dohiar, Filoteu, Russicon, Costamonitu sunt părăsite. Jafurile, uzura, dar mai ales incendiile au cauzat ruina; ceea ce a determinat reconstrucții și reveniri, așa s-a întâmplat cu Simonopetra, Koutloumousiou, Zografou, Ag. Pavlou, recent Hilandariou care a ars, ș.a.

⁹ Unele ansambluri au fost cel puțin parțial „restaurate” (Ossiou Grigoriou, Agiou Dionysiou, Agiou Pavlou, Pantokratoros, Stavronikita, Koutloumousiou, Iviron, Philotheou, Megiste Lavra). Existența schelelor la Docheiariou, Xenofontos, Xeropotamou, Agiou Panteleimonos, Agiou Dionysiou, Vatopediou, Karacalou, dovedește că reabilitarea mănăstirilor este în curs.

¹⁰ Centrul pentru Salvagardarea Patrimoniului Athonit (Kentron Diaphylaxeos Agioreitikiis Klironomias - K.D.A.K.) cu sediul în Thessaloniki, asigură planificarea și realizarea programelor de documentare și intervenție asupra patrimoniului arhitectural și natural athonit cu bani proprii sau ai Comunității Europene. Aceasta este instituția care asemenea fostelor D.M.I. și D.M.A.S.I. deține fondul documentar, care ar trebui să fie investigat de cercetătorii români.

dorința păstrării identității cultural-spirituale Comunitatea athonită, cu tot ajutorul primit din exterior, nu dorește transformarea teritoriului într-o zonă turistică (asemenea unei rezervații, tipică pentru societatea de consum) - ceea ce ar altera inevitabil caracterul unic al Sfântului Munte. Athoniților li se aduce acuza că sunt ultraconservatori, ei însă, se consideră păstrători ai dreptei credințe creștine, singurii care se pot opune globalizării, contaminării culturii de consum, ofensivei sectelor neoprotestante. Nu islamul este perceput ca potențial agresor, ci neoprotestantismul și catolicismul – amintirea stăpânirii latinilor nefiind ștearsă încă. Am remarcat, deși aparent nu s-a schimbat nimic, dotările moderne mergând de la „barăcile” de șantier până la bateriile solare și, până la hidranții de incendiu amplasați pe coastele împădurite – toate acestea sunt făcute fără a frapa sau altera caracterul monastic medieval sau specificul vernacular¹³.

După cum caracteriza G. M. Cantacuzino arhitectura bizantină, aceasta este prin excelență (opus arhitecturii catolice) o arhitectură a intradusului - interioarele bisericilor sunt strălucitoare, în contrast cu exteriorul care este mai degrabă modest. La Athos mai mult ca în alte locuri, bisericile și celelalte clădiri mănăstirești se caracterizează prin sobrietate cazonă, prin austeritate - unele accente de culoare sunt mai degrabă accidentale și relativ recente (culorile vii în care s zugrăvite după restaurările recente chiliile exterioare, trapezele, catolicoanele de la Pantocrator, Ivir, Lavra, Vatoped, sau arhondaricul de la Caracal, sunt o modalitate curent utilizată de a mai atenua caracterul cazon). Sobrietatea catolicoanelor apare cu atât mai evidentă dacă se face o comparație cu paramentul prețios al bisericilor mănăstirilor românești Dealu, Curtea de Argeș, Golia, Trei Ierarhi sau ale bisericilor cu pictură exterioară din nordul Moldovei.

Remarcabilă la Athos este pictura, practic neafumată deoarece lumânările au fost folosite (ca și în prezent) cu zgârcenie.

CE IMPRESIONEAZĂ PRIVITORUL LA ATHOS?

În 2003 am pășit pe teritoriul Sfântului Munte ca pelerin. Aceasta este singura modalitate obișnuită de vizitare a mănăstirilor athonite, unde după cum se știe accesul este drastic restricționat. Cinci zile cât am stat la Athos (se permit de regulă,

maxim patru nopți de ședere), sunt extrem de puține pentru a cuprinde o asemenea aglomerație de edificii cultice, de aceea semnez câteva aspecte care frapează de la bun început:

Totul aici depășește scara cunoașterii obișnuite.

Scara arhitecturală - este alta față de ceea ce se poate vedea în țările balcanice și în România. Cele mai multe mănăstiri sunt mari ansambluri - adevărate burguri medievale, precum Marea Lavră (*Megistis Lavras*), Russicon (*Agiou Panteleimonos*), Vatoped (*Vatopediou*), Ivir (*Iviron*), sau schitul fost rusec *Agiou Andreiou*. Doar mănăstirile rusești și Rila bulgară se pot compara cu aceste uriașe ansambluri care adăposteau sute de persoane (la 1902 Lavra avea 1187 viețuitori, Vatoped 966, Ivir 456, Russicon 1928, schitul Sf. Andrei aproape 1000)¹⁴.

Aspectul de fortăreață inexpugnabilă - toate mănăstirile sunt înconjurate de ziduri înalte și puternice, aproape toate au un donjon (pirg) care pare a fi de ne cucerit. Unele sunt situate pe promotorii sau stânci care le fac și mai puțin vulnerabile: *Simonopetra*, *Agiou Dionysiou*, *Ossiou Grigoriou*, *Stavronikita*. Totuși, în afara așezării pe stânci greu accesibile a zidurilor înalte și a crenelurilor, nu am observat amenajări defensive asemenea celor ce se pot vedea, spre exemplu, la bisericile fortificate din Transilvania. Pirgurile fac excepție ele dovedindu-se deopotrivă invulnerabile în fața atacatorilor și a flăcărilor - acestea sunt cele care au salvat tezaurele și bibliotecile.

Specificul vernacular - marile ansambluri ca și mai micile clădiri au un specific local ce se încadrează în arhitectura produsă în spațiul balcanic-otoman.

Arhitectura Athosului este deci, un produs de sinteză balcanică ce exprimă caracterul pluriethnic al Sfântului Munte. Imperiul Otoman a fost pluriconfesional, pluriethnic, pluricultural, a fost un factor unificator, cel puțin în ceea ce privește arhitectura - anumite elemente de morfologie arhitecturală și de detaliu, ceea ce aș numi "sigiliul otoman", pot fi văzute în toată zona balcanică¹⁵. Specificul vernacular este conferit în primul rând de chiliile multietajate ieșite în afara zidurilor, de învelitorile din plăci de piatră, de vechile catolicoane mari și greoaie tencuite și zugrăvite cele mai multe în roșu sau vișiniu. Este totuși o arhitectură diferită de cea balcanică propriu zisă,

¹³ Noile clădiri și amenajări sunt făcute într-o viziune manieristă - vernaculară, folosind forme și materiale ale locului.

¹⁴ Rapocsany Laszlo, „ATHOSZ” A SZENT NEGY ES LAKOI, Ed. Gondolat, 1979, pag. 44.

¹⁵ Se poate vorbi de un commonwealth otoman în care a apărut o arhitectură cu specific balcanic

care se poate vedea în Albania, în Turcia la Edirne și Antalia, în Bulgaria la Târnovo, Plovdiv sau Melik, în fosta Jugoslavie la Bitola, Sarajevo sau Ohrid, în Grecia la Meteora, Mega Spileo (Peloponez), Xanti sau Salonic.

Un talmeș-balmeș de etape constructive - nenumăratele refaceri sau reparații radicale, extinderile suferite de mai toate mănăstirile, fac ansamblurile deosebit de eterogene, greu de descifrat ca vechime a clădirilor sau a etapizărilor. Doar Marea Lavră, Ivron, Chilandarul, Vatopedul par a fi mai puțin atinse de înnoiri și de focul care în alte cazuri a avut caracter nimicitor.

Istoria consemnează o alternanță de perioade de înflorire a monahismului și perioade de declin când mănăstirile ajung în pragul părăsirii sau la abandonare. Jafurile, incendiile, uzura, lipsa fondurilor, au cauzat ruina urmată de refaceri totale sau parțiale (sau de repictări).

CINE AU FOST ÎNTEMEIETORII ȘI CTITORII?

- Bazileii înainte de Imperiul latin
- Bazileii după alungarea latinilor și refacerea Imperiului Bizantin - împărații Comneni și Paleologi
- Regii iviri (georgieni)
- Țarii bulgari
- Cnezii ruși, înainte de invazia mongolă. Din secolul al XVII-lea țării Rusiei până-n secolul XX se implică masiv ca protectori și finanțatori.
- Kralii și despoții sârbi
- Înalții prelați sau persoane avute din imperiu (patriarhi, arhonți, negustori, bancheri).
- Principatele române extracarpaticе. După căderea Constantinopolului dispărând celelalte entități statale creștine de rit oriental înglobate în imperiul Otoman, intră în scenă cu adevărat voievozii români și se implică împreună cu marea boierime până-n secolul al XX-lea ca protectori și finanțatori.

Amintesc ca un aspect insolit, rolul de protectori, chiar de ctitori, pe care l-au avut Sultanii și sultanele: Mara Brancovici soția lui Murad II, Mohamed II, Selim I, Roxelana, soția lui Soliman Magnificul, sau soția lui Ali Pașa Tepelene - Kyra Vassiliki.

OARE PARTICIPAREA CELOR DOUĂ PRINCIPATE EXTRACARPATICE ESTE DOAR UN MIT ?

Știm ca o axiomă, că țările române au susținut mai mult ca alții cu bani și cu averile moșiilor și mănăstirilor închinată așezămintele athonite. O spune Porfirie Uspenski, o spune și Nicolae Iorga. Dar atunci de ce nu au și românii o

mănăstire a lor, ci doar un schit, Prodromul, e drept important, dar recent întemeiat. Românii nu au întemeiat mănăstiri la fel ca bulgarii, rușii, georgienii (ivirii), sârbii. Se pune întrebarea, de ce?

Românii nu au întemeiat mănăstiri proprii, deoarece la data la care intră în scenă domniile din principate, după căderea Constantinopolului, așezămintele monastice erau deja statornicite, unele cu jumătate de mileniu mai înainte. Românii doar continuă reconstruind și completând, reabilitând ansamblurile, reparând clădiri existente (nu știm dacă și cu mâna de lucru așa cum se întâmplă în prezent când lucrează numeroși români). Românii continuă să mențină în funcțiune ansamblurile aflate în pragul părăsirii, asigurând repopularea și bunăstarea. În sec. XVI când Basarabii și Mușatinii ctioresc ceea ce pot fi considerate „etape constructive”, refăcând mai vechile edificii, fie decăzute fie distruse de incendii – ei pot fi socotiți ca principali ctitori pentru o mare parte din ansamblurile mănăstirești¹⁶.

A fost, e drept, o primă implicare ctitoricească românească în secolul al XIV-lea prin primii Basarabi, în special Vladislav vv la *Cutlumușul lui Hariton* (era mitropolit al Ungrovlahiei¹⁷ și Protos al Sfântului Munte). Oare Hariton numind Cutlumușul cel grecesc *Lavra Țării Românești*, nu urmărea doar obținerea banilor de la Vlaicu, din moment ce călugării români erau doar tolerați și datori de a da ascultare deplină călugărilor greci? Cutlumuș deși rămâne în continuare mănăstire grecească (Hariton a cerut și ajutor bulgar și sârbesc) este încă considerată la noi, poate din orgoliu, ca fiind românească. Oare numind Zograful (dintotdeauna al bulgarilor) *Lavra Moldovei* nu se urmărea așa cum se făcuse pe vremea lui Hariton, doar atragerea banilor lui Ștefan cel Mare? M-am rezumat doar la două exemple rămase stereotipuri.

În cele ce urmează sunt prezentate acele ansambluri și clădiri cu certă paternitate muntească și moldovenească reieșită în urma selectării informațiilor oferite de inscripții (traduse) și portrete ctitoricești.

RECUNOAȘTEREA „AMPRENTEI ROMÂNEȘTI”

Lucrările datorate implicării domnitorilor și boierimii române sunt menționate vag sau doar semnalate de cei ce au scris despre Athos. Această

¹⁶ Se detașează în primul rând Neagoe Basarab, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, care au o activitate aici la Athos mai prodigioasă decât în țările lor.

¹⁷ Poate că plecând de la titulatura medievală *Ungrovlahia*, unui autori occidentali enumără regatul ungar ca susținător al Athosului.

semnalare nu este convingătoare și nu asigură chiar la fața locului o reală percepere a gradului de implicare a ctitorilor și donatorilor români. Este greu să identifiți spre exemplu inscripții (pisanii pe plăci de piatră) sau portrete ctitoricești care să ateste prezența românească doar pe baza unei semnalări. Nici albumele de fotografii oricât de minuțios făcute, nu ne vor ajuta prea mult, dacă ele nu vor fi anexe ale unor studii de specialitate (ca documentar fotografic). O reală percepere cred că este posibilă doar vizualizând pe documente critice: planuri generale, planuri, elevații, secțiuni pe care să fie transpuse concluziile studiilor și investigațiilor. Un plan al ansamblului *Hilandariou* au publicat sârbii - catoliconul acestuia, fiind păstrat fără modificări (biserica, care de altfel, nu seamănă cel puțin în exterior cu celelalte catolicoane, a constituit după cum se poate lesne observa, modelul pentru arhitectura religioasă sârbească de mai târziu, și la rândul-i pentru primele biserici din vestul Țării Românești din sec. XIV).

Probabil că slaba percepere a teritoriului Sfântului Munte la noi și numărul extrem de mic al românilor care au cunoscut Athosul pleacă, așa cum menționasem anterior și de la lipsa aproape totală a unor publicații serioase¹⁸. G. Balș¹⁹, Mircea Iliescu²⁰ - publică doar planuri sumare ale unor catolicoane, cuhnii și trapeze. Numai din cele scrise, de la G. Balș și Nicolae Iorga, Teodor Bodogac, Virgil Cândeș ș.a.²¹ cuprinzând și mai recente statistici (liste cu danii sau cu contribuții ctitoricești - daniile în bani, moșii și așezămintele monastice închinat Athosului), nu poți avea o imagine reală, care să depășească nivelul legendei și care în ultimă instanță să convingă și să faciliteze identificarea.

¹⁸ *Românii și Muntele Athos*, Editura Paralela 45, București, 2002 – aceasta este o colecție memorabilă de articole și comunicări.

¹⁹ *Notiță despre arhitectura Sfântului Munte*, BCMI, VI, fasc. 21, ianuarie-martie 1913, pag. 1

²⁰ Mircea Iliescu, *Exonartex*, Stockholm, 2001, pag. 156-157

²¹ Cele mai interesante informații, dar care nu ajută la a stabili implicarea concretă, sintezele făcute de Pr. prof. dr. Teodor Bodogac: *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos (Situția daniilor în bani făcute de voievozii români la Athos; Tabloul clădirilor, reparațiilor și picturilor făcute de voievozii români la Athos)*; Sibiu, 1940. Sunt menționate cheltuieli: curente asigurând viețuirea – prin danii și venituri din principalele extracarpatic; extinderi refaceri fortuite după jafuri, seisme, incendii pustiitoare sau parțiale. Nu se pot face aprecieri cantitative și nuanțate privind amploarea lucrării, sau asupra daniilor fără a se cunoaște și daniile altora și mai ales ce era folosit pentru reconstrucție și ce pentru cheltuieli curente.

Mari ansambluri, mănăstirile athonite au suferit numeroase distrugereri, care au necesitat extinderi, refaceri, reparații. Trebuie avut în vedere că ceea ce au construit sau restaurat voievozii valahi sau moldoveni constituie etape istorice, care în cele mai multe cazuri nu se mai păstrează în teren. Construcții făcute integral sau în asociere de către Vlaicu, Ștefan, Neagoe, Rareș sau Lăpușneanu au fost mare parte refăcute ulterior - la Zografu de exemplu aproape toate clădirile ansamblului sunt din secolul al XIX-lea. Unele ansambluri ca Agiou Panteleimonos, Simonopetra, Agiou Andreiou, Agiou Pavlou, Esphigmenou, sunt construite cu beton și profile din oțel laminat. Ceea ce se vede astăzi sunt refaceri parțiale sau reconstrucții ulterioare din ultimul secol.

Poți să te întrebi, de bună seamă, dacă se mai păstrează și, în ce măsură, *substanța originală* a zidirii datorate lui Neagoe Basarab, Petru Rareș sau Alexandru Lăpușneanu?

Dacă o anume clădire este ridicată sau reparată nemijlocit cu ajutor românesc, cu coparticipare, sau din daniile făcute de domnitori?

Ceea ce se înfățișează azi pelerinului sunt refaceri din epoca contemporană?

Refaceri, a câta oară? Această ultimă întrebare apare cu atât mai mult cu cât ca arhitectură, ca alcătuire în detaliu, se pot găsi greu asemănări cu arhitectura extracarpatică.

Revenind la ceea ce numisem *amprenta românească*, aceasta poate fi observată la Dochiar (Dokiariou) și la Vatoped (Vatopediou) și cam atât.

Este vorba de catoliconul de la Dochiar, ctitorit de Alexandru Lăpușneanu (care ține macheta bisericii), singurul catolicon care nu are abside laterale - ele sunt săpate în grosimea zidului scos în rezalit - (doar micul catolicon de la Stavronikita are plan drept) și, cu contraforți. Alt aspect demn de a fi remarcat, este pridvorul catoliconului, închis, ce nu-și găsește corespondent ca alcătuire, la Athos ci mai degrabă la bisericile moldovenești din secolele XVI-XVII. Exonartexul (pridvorul) asemenea bisericilor mănăstirilor Moldovița (1532) și Slatina (1553-1564) este îngust, așezat transversal, slab luminat; bolta este împărțită în trei sectoare prin arce transversale. Considerăm semnificativ și faptul că biserica mănăstirii Slatina a lui Lăpușneanu este anterioară catoliconului de la Dochiar (1568) ridicat „din temelie” de către acesta. De asemeni diferit de celelalte catolicoane, la Dochiar sunt folosiți contraforți, elemente structurale ce au o largă utilizare în Moldova.

Paraclisul Sf. Brâu de la Vatoped (cca. 1526, restaurat la 1794) atribuit lui Neagoe Basarab amintește prin parament, turla și proporții de

bisericile valahe. Poate din acest motiv paraclisul atrage atenția din primul moment după ce se intră în vasta incintă a Vatopedului.

Nu lipsită de interes este prezența la Sfântul Munte a uneia din cele mai mari personalități a ortodoxiei secolului al XVIII-lea – Paisie Velicovschi. Paisie Velicovschi este autorul curentului de înprospătare duhovnicească, ascetică și teologică, pornit la Athos și continuat în Moldova la Dragomirna și Neamț (unde a fost înmormântat). Înainte de a se stabili la 1763, în Moldova, Paisie fost egumen al Pantocratorului a refăcut mănăstirea Simonopetra (cca. 1762) și a întemeiat marele schit rusesc Profetul Ilie.

SFÂNTUL MUNTE PENTRU ROMÂNI - ÎNTRE ADEVĂR ȘI MIT

... *acest turn de apărare (e făcut) în amintirea Dumnezeuului meu*"

(inscripție pe pîrgul de la Sfântul Pavel)

Văzând cât de complexă este o mănăstire althonită, ce volum uriaș și efort constructiv a necesitat construcția ansamblului, te întrebi ce poate să însemne un apeduct, un paraclis, o fială, o arsana, un pîrg făcut de Neagoe Basarab sau Petru Rareș? Este o întrebare ce apare inevitabil când observi vastitatea ansamblurilor mănăstirești de la Athos, ce nu-și găsesc corespondent în România. Asemenea clădiri, scoase din context, atribuite unui ctitor român par importante dar, privit față de o mare mănăstire precum Marea Lavră sau Vatoped, pot fi nimicuri față de întregul ansamblu.

Dacă românii au făcut doar câte o clădire, atunci se ridică întrebarea cine a făcut catoliconul, aripile de chilii multietajate, paraclisele, trapezele, fortificațiile?

Acestea sunt întrebări ce apar invariabil în fața unui ansamblu constituit în secolul X, XI, sau XIII precum Zografou, Iviron, Xiropotamou, Vatopediou sau Megiste Lavra.

Nu cumva este vorba de o dezinformare și necunoaștere a celui mai important centru religios și totodată cel mai vast din lumea creștină? Ce teme mai pot avea spusele lui Porfirie Uspenschi despre rolul prim al românilor în susținerea Sfântului Munte? Oare numitele reîntemeieri ale Cutlumușului sau Zografului nu sunt doar etape de revigorare, de reabilitare a unor mănăstiri decăzute și care au fost doar salvate prin ajutorul bănesc al voievozilor români? Daniile nu asigurau contravaloarea lucrărilor pentru clădiri importante precum un catolicon sau arsana, nu erau anuale și existau diferențe mari între o mănăstire sau alta. Unele mănăstiri primesc numeroase danii (îndeobște sunt danii sporadice) printre primele ca

frecvență sunt: Xenofont, Russicon, Megiste Lavra. Altele primesc foarte rar precum Xiropotam sau Stavronikita. Valoric erau puțin importante rar depășind 10000 de aspri pentru o mănăstire. Pentru a avea o comparație, Ștefan cel Mare dă 25000 aspri pentru cumpărarea unei chilii Sf. Trifon la Caryes, iar Doamna Ruxandra Lăpușneanu alocă pentru răscumpărarea datorii mănăstirii Dohiar (*Docheiarionu*) 165.000 aspri - o sumă care pare imensă (comparată cu daniile celorlalți domnitori).

Pentru a aprecia corect implicarea boierilor și domnitorilor din cele două principate extracarpatice a trebuit să elimin acele referiri confuze sau neverificabile²² – reținând în acest sens doar textele unor inscripții și portrete ctitoricești identificate. Au fost întâmpinate greutăți în interpretarea unor relatări făcute la modul general, descriptiv și cu exprimări confuze - fără a se ține seama de mărimea unei mănăstiri de la Athos, fie fără a se stăpâni terminologia²³.

Care a fost coparticiparea românească știind că mănăstirile trimeteau colectori în țările ortodoxe așa cum făcuse Hariton sau Arhiepiscopul Macarie al Antiohiei²⁴?

Cum se pot interpreta formulările din inscripțiile identificate și traduse: *cu cheltuiala...*, *cu banii...*, *cu ajutorul...*, *prin contribuția și cheltuielile...*, *a contribuit...* (ca unic finanțator, sau copărtaș ?)

Ce este facere din nou (de iznoavă), ce este reparație capitală, ce este extindere, ce este doar o reabilitare a ansamblului? Sau, cum se pot interpreta formulările din inscripții: *a făcut...*, *a refăcut din temelie...*, *s-a ridicat din temelie...*, *s-a înnoit din temelie...*, *a zidit...* (construcție nouă, refacere mai mult sau mai puțin totală, reparație, completare)²⁵?

²² În multe cazuri atribuirea unor anumite etape (clădiri) se face în baza a ceea ce se numește *tradiție* - poate nicăieri în altă parte tradiția/folclorul nu are o asemenea pondere ca la Athos - din păcate acestea sunt dovezile aduse de mulți autori care se referă la prezența românească.

²³ Se confundă *mănăstire* cu *biserică*, se atribuie un an pentru rezidirea unei mănăstiri (a se citi biserici), se confundă facerea din nou cu refacerea parțială sau reparația capitală ș.a și nu se face nici o referire la participarea altora drept cofinanțatori sau contribuabili.

²⁴ Categori de intervenții: reconstrucție - **rectitorire** mai mult sau mai puțin totală după calamități (Cutlumuș, Simonopetra), **facerea din nou** a unor clădiri noi sau completări - refacere componente: catolicon, paraclis, fială, magazie, arsana, apeduct, pîrg ș.a. (Dochiar, Lavra, Vatoped, Zografu, Sf. Pavel, Grigoriu, Zografu, Caracal.); **reparații** mai mult sau mai puțin radicale; **întreținere** (conservare) cu danii și veniturile asigurate de metocuri, moșii ș.a.

²⁵ Forme de ajutor. Implicarea voievozilor români ca protectori ai Sfântului Munte: sub formă de principal finanțator când apare ca ctitor (eventual asigurând mâna de lucru urmărind cum se desfășoară lucrările); sub formă de

Informațiile asupra finanțării sau a daniilor sunt relative și nu pot fi luate decât cu titlu informativ. Trebuie amintit dintru început, că multe construcții datorate românilor au dispărut, fiind refăcute ulterior după calamități ce au avut loc uneori după doar câteva decenii după reconstrucție - așa a fost la Simonopetra sau la Cutlumuș. Nu trebuie uitat că foarte puține edificii mai păstrează pisani sau plăci de piatră sau inscripții. Nu trebuie uitat de asemenea că unele portrete aflate în diferite clădiri reconstruite sau refăcute, sunt repictări – putem doar presupune că în acele locuri existaseră tablouri ctitoricești care certifica implicarea voievozilor români. Având în vedere dificultatea descifrării înțelesurilor textelor inscripțiilor traduse considerăm că nu putem face o evaluare cât de cât reală, doar cu aceste texte fără a utiliza și elementele de reprezentare picturală grafică. Din acest motiv am selectat în tabelul ce urmează doar acele ansambluri și clădiri a căror edificare poate fi localizată și poate fi atribuită cert unui anumit personaj pe bază de documente – grafice și picturale. Gradul de implicare a fost apreciat pe baza documentelor amintite pe de o parte și pe de altă parte în urma interpretării textelor publicate. Unele portrete ce au fost identificate - aflate în diferite clădiri reconstruite (refăcute) sunt repictări. Acestea cred că nu au rol documentar ci doar informativ (vezi Simonopetra sau Zografu) și pot confirma afirmațiile din textele unor pisani.

Relevarea distinctă a edificiilor care există încă, grație efortului susținut de populația românească pe durata unei jumătăți de mileniu, cercetarea aplicată în viziunea proprie este o datorie științifică și un omagiu adus înaintașilor care cu mari eforturi au putut finanța cel mai important ansamblu monastic creștin.

Iată în cele ce urmează mănăstirile situate pe cei doi versanți ai peninsulei la care se certifică

cofinanțare - contribuții cu bani (coparticipanți, când emisarii athoniși plecau în țările ortodoxe pentru a colecta ajutoare); sub formă de danii către o anumită mănăstire (nu permanente, ci cu intermitențe din secolul XIV, până în secolul XX); sub formă de venit permanent asigurat de veniturile aduse de moșile și mănăstirile închinat și care au asigurat reabilitarea și bunăstarea așezămintelor monastice.

Diverse scrieri semnalează numeroase danii, sau finanțarea construcției a nenumărate clădiri - catolicoane, paraclise, chilii, ziduri numindu-le anume ca și pe ctitorii acestora. Netrimiteră la o publicație anume sau măcar reproducerea unor texte originale (traduse) ne obligă să le amintim doar sub titlu de inventar ca o știre neconfirmată. Asemenea nenumărate atribuiri nu le putem lua în seamă fiind parte a unui folclor, neputând fi verificate și în nici un caz să stea în picioare în fața criticilor unor străini nedispuși să recunoască rolul jucat de ctitorii români.

calitatea de ctitor a domnilor moldoveni și munteni, pentru o anume clădire. O parte din obiectivele menționate au fost văzute și fotografiate de subsemnatul:

- pe coasta sudică: Zografou, Docheiariou, Agiou Panteleimonos, Simonopetra, Ossiou Grigoriou, Agiou Dionysiou, Agiou Pavlou;
- pe coasta nordică: Philoteou, Vatopediou, Pantocrator, Karacalou, Karyes).

CTITORII ALE DOMNITORILOR DIN MOLDOVA CUNOSCUTE, SELECTATE PENTRU A COROBORA IZVOARELE SCRISE (PISANII) ȘI IMAGINILE PICTURALE:

Zografou

- 972 atestată documentar
- 1307 – incendiu
- după 1453 - Ștefan cel Mare construiește arsana (turn de veghe pentru corăbii)
- 1976 – incendiu
- aproape toate clădirile ansamblului sunt din secolul al XIX-lea

- pisanie piatră - arsana: „Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod am făcut acest turn de corăbii la anul 6983 (1474-1475)”²⁶

- Inscripție slavonă pe piatră pe turnul arsenalului Zografu „Bincredinciosul și de Hristos iubitorul Io Bogdan Voievod a zidit acest turn în numele Sfântului mucenic Nicolae. În anul 7025 (1517)”

- pisanie (dispărută): „...bincredinciosul Io Ștefan Voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, am făcut această trapezărie, în anul 7003 (1495)... s-a zidit și s-a săvârșit în luna lui iunie 7, iar a Domniei Sale, anul al 40-lea curgător”

- portrete ctitoricești (în pridvor): Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușeanu, Vasile Lupu, Antioch Cantemir (repictare)

Docheiariou

- 1045 - atestată documentar
- după 1453 - jefuită, părăsită
- 1567-1568 - voievozii Moldovei construiesc, reîntemeind mănăstirea - fac trapeza, clopnița, catoliconul (refacere și pictare)
- înc. sec. XVII - completări – pîrgul, aripa de chilii Vest

- mormântul mitropolitului Teofan cu pisanie a doamnei Elisabeta Movilă

- pisanie (catolicon, deasupra ușii): „Acest sfânt și faimos locaș al Dumnezeieștii și sacrei mănăstiri a prea mărtiților Taxiarihi Mihai și Gavril, pomenit Dohiariu s-a ridicat din temelie și împodobit prin contribuția și

²⁶ Citatele reprezentând textele pisaniilor și inscripțiilor sunt preluate din lucrarea de sinteză *România și Muntele Athos*, Editura Paralela 45, București, 2002.

cheltuielile prea slăvitului domn Io Alexandru Voievod a toată Moldovlachia, care a domnit pe timpul lui Teofil, an 7076 (1567-1568), luna decembrie 8"

▪ pisanie (deasupra portretelor ctitorilor): „Întru Hristos Dumnezeu, evlaviosul și credinciosul Domn a toată Moldova, Io Alexandru Voievod și ctitor al mănăstirii acesteia”; „Io Bogdan, ctitor”; „Prea evlavioasa Doamnă Ruxandra”

▪ portrete ctitoricești: Alexandru Lăpușneanu (ține macheta bisericii) și copiii Constantin și Petru
 ▪ portret al doamnei Ruxandra (trapeza, clopotnița, bolnița)

Agiou Panteleimonos

- Sec. X - întemeiată de ruși

- După 1453 – sec XIX – susținută intens cu bani de domnitorii principatelor române

- 1812 – 1821 – Scarlat Callimachi face catoliconul, Russicon devine cea mai mare din Athos

- Sec. XX – incendii și abandon

▪ pisanie: *“Această preafrumoasă biserică a sfântului și slăvitului Marelui Mucenic și tămăduitoriu Pantelimon s-a ridicat din temelii, precum și toată sfânta și venerabila mănăstire acesta, ce se zice rusească, de către prea cucernicul domn a toată Moldova, Scarlat Callimachi... de la 1812 până la 1821...”*

Simonopetra

- 1368 - atestată documentar

- 1580 – incendiu distrugător

- 1599 - refacere datorată lui Mihai Viteazul (este a cincea refacere)

- 1625 - incendiu distrugător

- 1762 – Paisie Velicicovschi vine cu discipolii săi pentru a reînnoa viața mănăstirii distrusă de incendiul ce a urmat etapei de construcție datorată lui Mihai Viteazul

- 1891 - incendiu distrugător

▪ inscripție - Pîrgul e construit de „...Oxotie Aga, mare dregător la curtea lui Petru cel Tânăr la 7075 (1557), indicția 10, luna martie”

▪ portret (în trapeză) - Mihai Viteazul (spre aducere aminte; pictura e de dată târzie)

Ossiou Grigoriou

- 1347 - atestată documentar

- 1394 – locul 22 în ierarhia mănăstirilor

- 1497 - abandonată

- 1502 – Ștefan cel Mare și Bogdan Voievod reconstruiesc (refac) clădirile ruinate (conform pisanie – pe turnul clopotniță)

- 1/2 sec. XV – ruinată

- 1/2 sec. XV - revitalizată de voievozii Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu și Doamna Ruxandra

- 1761 - incendiu distrugător

- 1762–1783–1762 - revitalizare datorată suveranilor români (1779 - pictura) - catoliconul; 1783 – finalizarea refacerii prin mitropolitul Ungrovlahiei

Agiou Dionysiou

- 1347 - atestată (chrysobul)

- 1553 - etapă Radu cel Mare și Neagoe Basarab (pirgul)

- 1534 -1535 - incendiu distrugător

- 1537-1547 refacere Petru Rareș (noul catolicon și chilii aripa E)

- 1568 - Alexandru Lăpușneanu (trapeza și chilii aripa S)

▪ inscripție pe piatră (Pîrg): *„S-a ridicat din temelie acest turn cu ajutorul și cheltuiala prea cucernicului domn Io Neagoe Voievod al Țării Românești, în anul 7028 (1520)”* - etapa Neagoe Basarab

▪ Inscripție: (în limba greacă): *„s-a înălțat din temelii și s-a zugrăvit această sfântă și venerabilă mănăstire...cu ajutorul și cheltuiala prea cucernicului domn Io Petru Voievod a toată Moldovlachia...”*

▪ portrete ctitoricești: (în catolicon ținând „macheta” bisericii): Petru Rareș, Prințesa Elena, Alexandru Lăpușneanu și fiul (lui) Constantin

▪ (în catolicon): Neagoe și copii; Petru Voievod cu doi fii

▪ (în trapeză): Doamna Ruxandra

▪ mănăstirea deține cunoscutele portrete atribuite lui Neagoe Basarab și Teodosie (atribuite ca atare în publicațiile românești și străine) care reprezintă așa cum demonstrase dr. Tereza Sinigalia în realitate pe voievodul Petru Rareș, cu fiul său.

Agiou Pavlou

- 1259 – atestată (chrysobul)

- înc. sec. XVI – Ștefan aduce apă, Bogdan începe pîrgul (*după N. Iorga*); etapă Radu cel Mare și Neagoe Basarab (1522) Pîrgul este singura construcție veche păstrată

- înc. sec. XIX - distrusă în timpul războiului de independență

- 1902 - incendiu distrugător

- 1911 - inundație distrugătoare

- 1920 - incendiu distrugător

▪ inscripție pe pîrgul lui Neagoe: *„Bine credinciosul Io Ștefan Voievod și domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, au adus această apă și au făcut și cristelnița și canalul de apă din aceasta, în anul 7009 (1501), al Domniei lui curgător anul 45, sub egumenul de la Sfântul Pavel Nectarie ieromonah”.*

▪ inscripție: *„Bine credinciosul și de Hristos iubitorul Io Bogdan Voievod a făcut acest turn întru numele Sfântului Nicolae, la anul 7025 (1516-1517)”*

Vatopediou

- 972 - atestată (primul Typikon) - extinsă de suveranii sârbi

- 1496 – Ștefan cel Mare face arsana (transformată la 1672)

- cca. 1526 – Neagoe Basarab face pîrgul, magazii, paraclisul Sf. Brău (restaurat la 1794)

▪ Inscripție pe marmură: „*Prea cucernicul și de Hristos iubitorul Io Ștefan Voievod, anul 7004 (1496), egumen fiind Chiril ieromonahul*”. Pe placă este sculptat bourul Moldovei și chipul lui Ștefan ce închină clădirea arsanei către Maica Domnului.

▪ frescă cu Vasile Lupu și Logofătul Golia ținând chivotul bisericii (?)

Esphigmenou

- 1030 - atestată

- sec. XIV - incendiu distrugător

- înc. sec. XIX – revitalizare cu contribuție românească

▪ portrete ctitoricești (în catolicon) – mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi

Pantocratoros

- 1337 - atestată

- 1390 - incendiu distrugător

- 1759 - Paisie Velicicovschi a venit și a fondat schitul rusec Profiti Elia, (a fost egumen; la 1763, urmat de 100 călugări pleacă în Moldova - schitul se află în teritoriul și sub autoritatea mănăstirii Pantocratoros)

- 1773 - incendiu distrugător

- 1817 – incendiu

- 1864 – incendiu

- 1879 – incendiu

- după 1945 – incendiu (distruge chili, aripa N)

▪ Inscripție pe placă de marmură – aducțiunea de apă este făcută de Gavriil Troțușanu

Karacalou

- 1087 – atestată

- sec. XIV – ruinare

- 1535 - Soliman Magnificul autorizează prin firman reconstruirea, numai pe vechile fundații fără a adăuga construcții noi

- 1535 - Petru Rareș - face arsana, face pîrgul și reface ansamblul

- 1548-1563 - Doamna Ruxandra comandă ornamentația catoliconului

- 1879 - incendiu distrugător.

▪ Firman de la Suleiman (Soliman Magnificul): „*Către Înalta mea Poartă a venit scrisoare, cum că dintru început ctitorii năstirii Caracalu a Sfântului Munte se trag din Voievozii Moldovlahiei și pe vremuri înoirile dâșii le-au făcut. Încât și acum, aceste noi clădiri preschimbându-se în grămezi de ruine ce-au nevoe de înoire, din partea pomenitelor raiale, cei numiți Ioan și Petru, ne aduc la cunoștință și ne cer a face înoiri pe vechile temelii...*”²⁷

▪ Portrete ctitoricești - Două portrete de călugări în straie stărețești (în stânga pronaosului): “Ctitorii noi

ai acestei sfinte mănăstiri Petru și Pahomie (Pahomie = Lăpușneanu?; după alte surse: Pahomie și Pahomie)”

Karyes Protaton;

- Sec. X – atestată

▪ Inscripție pe placă de marmoră - Pronaosul și catuhecumenele făcute de „*Binecredinciosul Io Bogdan Voievod al Moldovlahiei a zidit în anul 7016 (1507-1508)*” - dispărută

▪ Inscripție - „*Neagoe Basarab, ctitor a toată Sfeta Gora*”

La următoarele mănăstiri (care au fost ajutate prin diverse danii) nu am identificat ctitorii ale domnilor din Moldova și din Țara Românească (prin pisani și portrete).

Kastamonitou

- 1097 - atestată documentar

- 1288 – distrusă

- 1438-1442 - incendiu

- 1553 – incendiu

- 1650 - 1722 – părăsită

- 1788 – 1822 - refacere cu participarea soției lui Ali Pașa din Ianina – Kyra Vassiliki

Xiropotamou

- 972 - atestată documentar

- 1507 - incendiu distrugător

- 1520 - refăcută cu sprijinul lui Selim I și care ia Muntele Athos sub protecție împărătească

- 1609 - incendiu distrugător

- 1952 - incendiu distrugător

- 1974 - incendiu distrugător

Hilandariou

- Sf. sec. XII - recunoscută ca sârbească (chrysobul)

- 1722 – incendiu

- 2004 – incendiu

Philotheou

- 1015 – atestată

- 1650 – părăsită

- 1746, 1764 - cu banii dați de domnitorii C. Mavrocordat și Grigore Ghika se reface catoliconul, fiala, pictura trapezei, clopotnița,

- 1871 – incendiu

Stavronikita

- 1533 - atestată

- 1607 - incendiu

²⁷ Marcu Beza, *Urme românești la Muntele Athos*, Boabe de grâu, anul IV, Nr. 10, 1933

CTITORII ALE DOMNITORILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ CUNOSCUTE, SELECTATE PENTRU A COROBORA IZVOARELE SCRISE (PISANII) ȘI IMAGINILE PICTURALE:

„Iar mănăstirea lui Hariton, care de obște se chiamă Cothumuz, care au început a o zidi den temelie Radu vodă, Neagoe vodă o au săvârșit, și cu toate frumusețile și podoabele o au împodobit denlăuntru și denafară, iar împrejur o au îngrădit cu zid. Și au făcut biserică sfântului Nicolae făcătorul de minune, cu turlă, chilii și trapezărie, pinnița, mașhernița și magazia, grădina și poartă mică și mare, bolniță și ospătărie și dohirie, jitrniță și vistierie și alte case de toată treaba. Iar biserică și chiliile le-au umplut de frumusețe și le-au săvârșit de acoperământ, iar biserică și tindă o au învâlit cu plumb, și au pus sticle pre la toate ferestrele Iar lavra sfântului Athanasie..., iar în lavra Iverului..., iar la mănăstirea Pandocrator..., iar în lăudata mănăstire a Vatopedului... și marea mănăstire Xeropotan..., iar la șfeti Pavel au zidit o culă den temelie...”

Megiste Lavra (Megas Lavras)

- 963 – întemeiată de Sf. Athanasie, dobândește întâietatea față de celelalte mănăstiri și o menține până în prezent

- 1621 - aproape părăsită – avea 5 călugări

- 1653 – Matei Basarab face paraclisul „Sf. Mihail Mărturisitorul”

▪ Inscripție: *„S-a ridicat și s-a înnoit din temelie, din pământ, dumnezeiescul și prea venerabilul lăcașul acesta...de către prea luminatul domn Io Matei Voievod a toată Ungrovlahia...”*

▪ Portrete ctitoricești: *„Sfântul Mihail. Io Matei Basarab Voievod, Doamna lui Elena”*

Koutloumousiou

- 1169 – atestată

- sec. XII, XIII, înc. XIV distrugerii (cruciați, pirați, mercenari catalani)

- 2/2 sec. XIV - Hariton mitropolitul Țării Românești și Egumen, reface mănăstirea cu ajutorul lui Io Vladislav Voievod (și cu ajutor bulgar și sârb). Deși Hariton o numește nu fără interes ascuns *Lavra Țării Românești*; rămâne în continuare grecească, (fusesse un timp scurt bulgărească), cu egumen grec, călugării români fiind doar tolerați (sub deplina ascultare)

- 1497 - incendiu distrugător

- după 1497 - Radu cel Mare finanțează refacerea mănăstirii lui Hariton (pirgul 1508)

- după 1512 - Neagoe Basarab continuă reconstrucția anamblului (Pirgul - există placă piatră cu inscripție?)

- 1540 - refacerea catoliconului

- 1767 - incendiu (distruge chiliile, aripa E)

- 1857 - incendiu (nu afectează catoliconul – cel refăcut la 1540 - tezaurul, biblioteca)

- 1870 - incendiu (nu afectează catoliconul, tezaurul, biblioteca)

- 1893 - incendiu (distruge chiliile, aripa E)

- 1980 - incendiu

▪ Pirgul este singura construcție veche păstrată – (etapa Neagoe Basarab)

Xenofontos

- 1033 - atestată documentar

- 1225 - devastată

- după 1453 - principatele române asigură refacerea și prosperitatea

- 1564 - paraclisul Sf. Gheorghe e făcut de boierul (Nil Coman ?)

- 1637 - Matei Basarab rezidește catoliconul și trapeza (contribuție?). Paisie Velicovschi atrage aici mari fonduri

- 1817 - incendiu distrugător (catoliconul este din 1819)

▪ portrete ctitoricești: în pronaos, la intrare, erau pictați Matei Basarab și Doamna Elena care țin macheta bisericii

Ivion

- Sec. X - atestată

- 1525 - turnul orologiului datorat lui Visarion din București

- 1737 - paraclisul Sf. Nicolae datorat lui Visarion

- 1845 - incendiu

- 1865 - incendiu

▪ Inscripție - (în catolicon): *„Io Mihnea Radu Voievod. Preasfințitul kategumen chir Gavriil. De trei ori fericitul Marcu Ivireanul și zugrav”*

▪ Portrete ctitoricești (în naosul catoliconului – zugrăvit la 1610): Mihnea Turcitul cu un copil și Radu Mihnea și între ei mitropolitul Theodosios (idem în nartex *Teofan, arhiepiscop a toată Moldovlahia*)

Pantocratoros

- 1537 - atestată

- 1390 - incendiu distrugător

- 1759 - Paisie Velicovschi a venit și a fondat schitul rusc Profiti Elia (a fost egumen; la 1763, urmat de 100 călugări pleacă în Moldova)

- 1773 - incendiu distrugător

- după 1945 - incendiu (distruge chiliile, aripa N)

- 1817 - incendiu

- 1864 - incendiu

- 1879 - incendiu

▪ Inscripție (în catolicon - distrusă la 1847): *„Robul lui Dumnezeu Barbul marele logofăt al Țării Românești, ctitor al acestei mănăstiri”* (pictat ca ctitor la 1536 !). O altă sursă menționează pe Barbu (Craiovescu?) și Gavriil *arhonți valahi*.

Timiou Prodromou

- mijl. Sec. XIX - schit românesc

Agiou Pavlou

- 1259 - atestată (chryسوبul)

- înc. sec. XVI - Ștefan aduce apă, Bogdan începe pîrgul (*după N. Iorga*);

- înc. sec. XVI - etapă Radu cel Mare și Neagoe Basarab (1522) Pîrgul (este singura construcție veche păstrată)

- înc. sec. XIX - distrusă în timpul războiului de independență

- 1902 - incendiu distrugător

- 1911 - inundație distrugătoare

- 1920 - incendiu distrugător

▪ inscripție pe pîrgul lui Neagoe: „...acest turn de apărare (e făcut) în amintirea Dumnezeuului meu”

▪ inscripție: „Cu voia Tatălui și cu învoirea Fiului și cu săvârșirea sfântului Duh, întru Hristos Dumnezeu iubitorul și binecredinciosul Io Neagoe Voievod și domn al Țării Românești, și ctitori ai acestui sfânt hram, am făcut acest pîrg pentru asigurarea acestei mănăstiri și pomenirea domniei mele; s-a făcut în anul 7030 (1522)”.

▪ inscripție (pe scara de marmură a pîrgului): „A început acest pîrg Neagoe Voievod și l-a sfârșit (l-a săvârșit) Petru Voievod (Petru cel Tânăr, sau după N. Iorga, Radu Paisie) și Teodor Clucerul”.

Cum ar fi anterior nu există mănăstire la Athos în care să nu fie implicate țările române. Există un număr imens de documente (ne investigate în totalitate) care probează vocația de ctitor a boierimii și a voievozilor români.

Mai mult, imaginea mediatizată a prezenței principatelor românești - este aceea de continuatori ai Bizanțului pe toată durata stăpânirii otomane. De aceea consider că din nici un manual școlar de istorie nu trebuie să lipsească capitolul care să releve locul Sfântului Munte în trecutul poporului român.

Consider, repetând cele afirmate anterior, că cele mai convingătoare dovezi în a recunoaște *in situ* amprenta ctitoricească românească asupra componentelor ansamblului, sunt clădiri ce mai păstrau sau mai păstrează în exterior sau interior inscripțiile și portretele ctitoricești (cele mai multe inscripții descifrate și redată textual de Nicolae Iorga, probabil că nu mai există acum după un secol). Bazându-mă pe aceste criterii consider că nu putem avea o evaluare cât de cât reală, doar pe baza textelor și portretelor. Acestea au fost avute în vedere în cele de mai sus ca demne a reține atenția și a suscita interesul pentru viitoare investigații fără riscul de a cădea în populism. O primă descindere la Sfântul Munte pe cont propriu, trebuie recunoscut, este un prim contact care permite doar

culegerea unor impresii, însă care îndeamnă la o revenire mai în tihnă, mai temeinică.

Este o lucrare ce cade în sarcina viitorilor cercetători români, cu atât mai mult cu cât actualii ocupanți ai mănăstirilor: greci, bulgari, sârbi, ruși nu au interesul să o facă.

SUMMARY

Although with a stronger connection to the Romanians' past than many other places, the most complex monastic ensemble of the Christian world, Mount Athos, is very little known in our country. The publicized image of the Romanian presence at Mount Athos is that of Byzantine forbearers during the entire ottoman domination.

The athonite community has been directly supported with large amounts of money by rulers and the notable boyars, in rebuilding, extending and maintaining the great monastic ensembles / an endless list of contributions. This is commonly known; what remains unknown is the importance of this contribution and the location of the remaining buildings belonging to Romanian rulers and acknowledged as such.

Various writings point out numerous donations or the financing of numerous new buildings – chapels, towers, walls, specifically identifying them and the donors. The lack of a certain publication or at least of a reproduction of the original texts (which cannot be verified) obliges us to name them only for inventory purposes or as folklore.

Large ensembles, the athonite monasteries have been subject to ample destruction, therefore finding themselves in need of extensions, reconstructions, repairs – interventions that are also historical stages. There is no actual monastery in Athos not related, in some way, to the Romanian countries. The most convincing proofs for the in situ recognition of the Romanian patronage of the ensemble's elements, there are buildings still bearing or which used to bear, on the inner or outer walls, portraits of the patrons. Therefore, we only selected in the following table only the ensembles and buildings whose building may be localized and attributed without any doubt to a certain character, based upon documents – graphic and pictorial – buildings still bearing or which used to bear, on the inner or outer walls, portraits of the patrons.

Π. 2. Muntele Aton văzut de la Karakallou

Π. 1. Sfântul Munte Athos – situarea mănăstirilor athonite

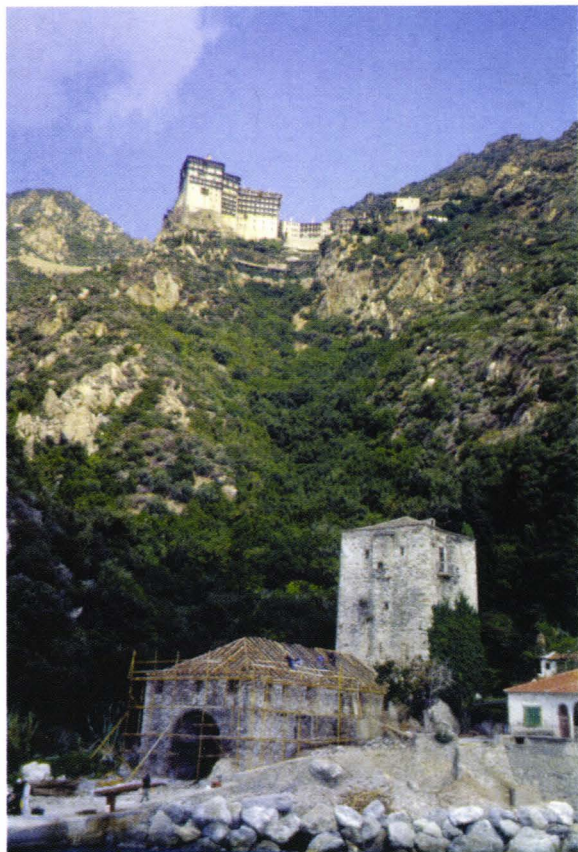
Π. 3. Karyes - sediul Sfintei Comunități (Iera Kinetita)

II. 4. O veritabilă cetate medievală (Megas Lavras)

II. 5. Fortăreața Megas Lavras (în planul ultim, pîrgul)

II. 6. Inexpugnabila Simonopetra (în prim plan, arsana).

II. 7. Fortăreața Agiou Dionyssiou (unul din multele șantiere de restaurare).

II. 8. Culori aprinse - (Ivion)

II. 9. Clădiri multi-etajate - (Koutloumousiou)

II. 10. Arhitectură vernaculară - (Agiou Panteleimonos-Russicon)

II. 11. Megas Lavras - fiala

II. 12. Megas Lavras - fiala. Capitel en stalactite

II. 13. Megas Lavras - fiala panou de parapet

II. 14. Zografou - arsana lui Ștefan cel Mare

II. 15. Docheiariou

II. 16. Docheiariou - biserica lui Alexandru Lăpușneanu

II. 17. Karakallou - pirgul

II. 18. Karakallou- arsana lui Petru Rareș

II. 19. Koutloumoussiou - pîrgul lui Neagoe Basarab (în plan secund)

II. 20. Karakallou - nartex - ctitorii (Petru și Pahomie)

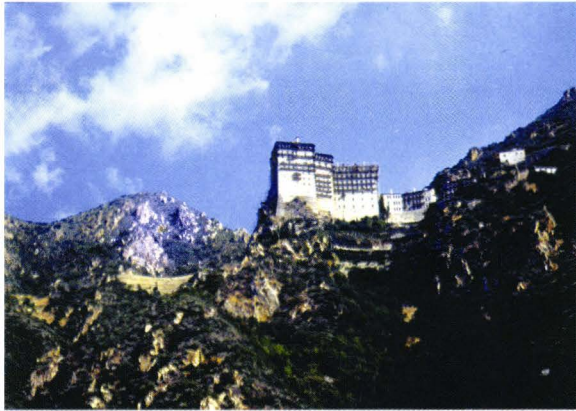
II. 21. Agiou Pavlou - pîrgul lui Neagoe Basarab

II. 22.. Vatopediou - paraclisul Sfântului Brâu (Neagoe Basarab)

II. 23. Iviron- catoliconul (Radu Mihnea)

II. 24. Simonopetra (Mihai Viteazul,1599)

II. 25. Agiou Dionyissiou (Neagoe Basarab, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu)

II. 26. Un mare duhovnic - Avva Dionisie (Ignat) - chilia românească Colciu, septembrie 2003